

Katkestusest innovatsioonini: "protestivalid" ja disainiaktivism

Margus Tamm uurib, kuidas kogukondlikud protestiaktatsioonid lükkavad käima uuendusi elukeskkonna kujundamises.

"Etendus on lõppenud. Publik tõuseb, et kohtadelt lahkuda. On aeg võtta palitud ja minna koju. Nad pöörduvad ümber. Pole enam palituid, pole enam kodu."

Vassili Rozanov, "Meie aja apokalüpsis" (Апокалипсис нашего времени, 1917–1918)

Iga uuendus toob kaasa katkestuse. Isegi kui muutusest saadav kasu on suur ja selge, nõuab *status quo* muutmine pingutust; mõned asjad tuleb ümber vahetada, mõned oskused ümber õppida. Pole lihtne lahkuda oma mugavustsoonist, isegi kui see mugavustsoon polegi eriti mugav.

See kehtib mõlemat pidi – rahu rikkuvatest sündmustest võrsub tihtipeale innovatsioon. Võtkem näiteks hiljutine üleilmne karantiin: kogu maailmas paisati argielu pea peale, pandi ootele. Ent samal ajal võis disaini- ja arhitektuuriteemalistes netifoorumites, ajakirjades ja blogides näha mitte puhkepausi, vaid loominguliste arutelude plahvatuslikku kasvu: ettepanekuid – nii praktilisi kui ka utoopilisi – maailma ümberdisainimiseks ja nende uute raskustega toimetulemiseks.

Tasakaalu paigast löövad sündmused annavad hoogu uuendustele, sest katkestus muudab maastikku – seda, mis varem oli tuttav, enam pole. Katkestus loob ruumi tundmatule, mis tuleb alles ära kodustada. On aeg disainida endale uued kodud ja uued palitud! Innovatsioon ja katkestus on seega tõeliselt seotud.

Mõeldes katkestustele ühiskondlikus elus, peame enamasti silmas kaootilist laadi õnnetusjuhtumeid. Ent pikk ja kuulsusrikas on ka ettekavatsetud ja kujundatud katkestuste ajalugu, mis ongi mõeldud ühiskondlikke uuendusi valla päästma, paremat tulevikku lähemale tooma. Räägimegi nüüd protestiüritustest, aktivistide sekkumisest avalikku ruumi.

Mis on protest? Protest on vabas ühiskonnas üks kogukondliku elu algosi. Miks on protest olemas? Protest on ühiskonnale loomuline. Protest on liikumapanev jõud, mis hoiab sotsiaalsete struktuuride mitmekülsust ning ajendab samas pidevalt pidama uusi

läbirääkimisi kokkulepete ja kompromisside, õiguste ja privileegide jaotamise või ümberjagamise üle.¹

Protestiüritused on loomult katkestavad, kuna seavad küsimuse alla normaliseerunud tavad, süsteemid, põhjuslikkuse. Lisaks katkestamisele toovad protestiaktisioonid alati midagi esile, paljastavad või osutavad mõnele probleemile, ebaõiglusele või ülekohtule, ent võivad osutada ka paremale alternatiivile – need võivad olla generatiivsed. Edukast aktivismist saab sageli uus "norm".²

Headuse võidu nimel peetud protestiaktisioonidel on võime uuendusi käima lükata. Teesi ilmentamiseks toon nüüd paar näidet, mis keskenduvad protestiaktisioonidele ja paigutuvad enamasti jätkusuutlikkuse teema alla, seades eesmärgiks inimeste ja ökoloogiliste süsteemide pikaajalise õitsengu ja heaolu.³

Madala äärekivi revolutsioon

Äärekivi on (tavaliselt) betoonplokk, mis kaitseb kõnniteel liikujaid autode eest. Äärekivi on tänavapildis oluline osa ohutusdisainist. Kasulik disain – aga mitte kõigile. Näiteks ratastooli kasutajale on äärekivi lausa ületamatu takistus, mis häirib ohutut liiklemist. Ehitusplokk hakkab ehituslikult blokeerima.

Probleemile on lihtne lahendus: madalamad äärekivid kõnni- ja autoteede ristumiskohtades. Esimesed madalad äärekivid paigaldati 1930. aastatel, kuid need jäid uudistoodeteks, mida enamikus linnades polnud. Ehkki puuetega inimeste ühendused neid nõudsid, jäid võimud tõrksaks. Selles nähti õilsat, ent siiski ebamõistlikult suuremahulist lahendust harvaesinevale probleemile või veel hullem – midagi, mis teenib vähemuse kasu enamuse arvel. Seega jäi asi venima ja piiratud liikumisvõimega inimesed jäid tänavapildist enamasti kõrvale.

1970. aastate kodanikuõiguste liikumiste tuhinas võtsid puuetega inimeste õiguste eest võitlejad asja ise käsile. Sissisõjalaadse tänavaaktisiooni käigus hakkasid nad betoonist äärekivisid vasaratega puruks peksma, et tekitada neisse vajalik madalam koht.

Võimude esmane reaktsioon oli: see on vandalism! Linnaametnikud mõistsid selle hukka, politsei alustas uurimist ja välja kuulutati karistused. Ratastoole jahtivad politseinikud polnud muidugi just kena vaatepilt ning mainetulu sellest ei tõusnud. Aga midagi pole teha, avaliku vara kaitsmine on võimude kohustus.

Kuid avalik arvamus hakkas muutuma – nimelt hakkas laiem avalikkus peagi pärast kõnniteede "laastamist" mõistma madalamate äärekivide kasulikkust. Tuleb välja, et need "laastatud" äärekivid olid vägagi hea disainiidee: mõistagi ratastooliga liiklejatele, aga lisaks

ka lapsevankriga vanematele, ostukäruga poodlejatele, raskete kohvritega turistidele, rulluisutajatele, rulatajatele, jalgratturitele, rääkimata mustmiljonist varbast ja saapaninast, mis võisid nüüd tänu leebelt madalatele äärekividele äralöömisest pääseda.

See, milles esmalt nähti äärmuslikku vandalismi, on nüüd igapäevane disainielement, millest üldsus ilmselget kasu saab. Saime siit ka ingliskeelse kõnekujundi – madalama äärekivi efekt (*curb-cut effect*). See tähendab, et kui loome tingimused, mis lubavad varem kõrvale jäetud rühmadel ühiskonnaelus täielikult kaasa lüüa, saavad sellest kasu kõik.

Madalatest äärekividest saadud õppetundi kasutatakse nüüd disainis laialdaselt, näiteks digiliidest ja interaktiivsete seadmete disainis.⁴ Äärekivide õppetund aitab luua kasutajasõbralikumaid keskkondi, nii füüsilisi kui ka digitaalseid.

Vabaduse väljak

Siin veel üks näide, seekord Tallinna linnapildist. Vabaduse väljak on paindlik multifunktsionaalne avalik ruum, populaarne kohtumispaik, kus toimuvad ka mitmesugused rahvaüritused: kontserdid, rongkäigud, vabaõhulinastused jne.

Kuid see pole alati nii olnud. Väga pikka aega asus seal autoparkla. Ja väga pikka aega lubas linn teha parklast jalakäijate ala. Paraku ei kippunud lubadused kuidagi teoks saama. Kuni ühel päeval astus lavale Prussakovi-nimeline rattaühing.

Ühel ilusal hommikul, kui parkla oli veel suuremalt jaolt tühi, sisenes sellele alale rühm noori. Nad olid kas jala või jalgratastega, mõnel kaasas lillepotid või piknikukorvid. Sissepääsul võtsid nad piletiautomaadist parkimispileti ja valisid seejärel koha oma jalgratta, rannalina või lillepoti parkimiseks.⁵

Kui parklateenindajad neil lahkuda palusid, vastati, et kuna neil on pilet, on neil õigus parklasse jääda. Olukorra lahendamiseks kutsuti kohale politsei. Politsei tuligi, kuid mõistis, et neil pole sekkumiseks mingit õiguslikku alust, sest kõigil olid piletid olemas.

Siis tõstatati küsimus, et ehk on tegu loata meelevaldusega, mis olnuks ebaseaduslik. Kuid noored vastasid, et ei, nemad ei protesti, nemad peavad kõigest piknikku. Ja pikniku pidamist ei keela ju ometi ükski seadus.

Nii nad oma pikniku ära pidasidki. Üritus kestis kogu päeva, jäi meediale silma ning peagi piirasid parklat ajakirjanikud ja kaamerasilmad, kes seda lõbusalt kummastavat vaatamängu kajastasid. Meediasse jõudsid pilkukõitvad rõõmsad pildid ja linnaametnike koomiliselt kohmakad katsed olukorra tähtsust pisendada. Parklapiknikust sai päevauudis ja see tõi kaasa märkimisväärse hulga tagasisidet ja arutelusid meedias probleemidest Tallinna avaliku ruumi ja jalakäijatele ligipääsetavate kohtadega.

Asjatundjad olid juba ammu tunnistanud ja arutanud avalike ruumide vähesust Tallinnas ja Vabaduse väljaku väärkasutust, kuid piknik aitas tuua nii probleemi kui ka võimalikud alternatiivsed lahendused laiemale üldsuse tähelepanu alla, mis kasvas tublisti avalikkuse survet linnavalitsusele, kuni too end lõpuks kokku võttis ja autoparklast avatud väljaku tegi. Nagu me nüüd ise näha ja kogeda võime, on sellest tõesti kasu üldsusele tervikuna.

Kokkuvõtteks

Sobimatut, ebaõiglast või olematut avalike asjade korraldust, isegi kui selle puudujääke tunnistatakse, jätkatakse sageli institutsionaalsest inertsist ja kujutlusvõime puudumisest. Siin võibki rahu rikkuv aktivism omal kohal olla.

Nagu me eespool toodud näidete põhjal nägime, võivad kehtiva olukorra paigast löömine ja avalik protest anda hoogu konstruktiivsele disainiuuendusele. Avalik konflikt kasuliku ühiskondliku ressursina jätkab pikka intellektuaalset antagonismitava; ühiskondlike/osaluspõhiste disainiliikumiste kiiluvees on see mõtteviis kanda kinnitanud ka disainifilosoofias.⁶

Peamine ülesanne ja raskus on muuta antagonismi ruum agonismi ruumiks, kus me poleks vastamisi sõprade ja vaenlaste, vaid omavahel võistlevate "vastastena".⁷

Vaadeldes innovatsiooni disainis laiemale ühiskondlikule innovatsiooni, näiteks demokraatlike kodanikuõiguste liikumiste ajaloo kontekstis, võivad avalikud protestiaktatsioonid meile abiks olla. Palju on kirjutatud rohujuuretasandi aktivismist seoses avalike ruumide omastamise või hõivamisega kohaliku kogukonna vajaduste ja nõudmiste eest seismiseks. Kuna avaliku ruumi korraldamise kord peegeldab kõige ilmekamalt ühiskonda tervikuna,⁸ võib avaliku ruumi võrdsustada avaliku sfääriga ja öelda kokkuvõtteks järgmist:

- Tõhus ruumiline/ühiskondlik innovatsioon võib leida aset ainult avalikku ruumi/sfääri kasutava kogukonna ja avalikku ruumi/sfääri haldava võimu dialoogis.
- Dialoog saab vajalikuks ja võimalikuks läbi konflikti, mis toob esile avalikule ruumile/sfäärile omased, ent varjatud piirid ja piirangud.
- Kui piirangud on nähtaval, saab nende üle läbi rääkida. Siis saab võimalikuks utoopiline ruum.

Sümboolselt ettemängitud rahulolematuse kaudu võivad avalikud protestiaktatsioonid lüüa uppi *status quo* ja teha ruumi uutele läbirääkimistele ja konkureerivatele nägemustele. Ja

kui need on küllalt veenvad, võivad need tõepoolest elukeskkonda paremaks muuta. Katkestusest innovatsioonini, rahuolematusest disainini. Müüriaga piiratud alast, kuhu lubatakse vaid valituid, ühise pluralistliku ruumini.

Margus Tamm on interdistsiplinaarne disainer, kunstnik, kirjanik, õppejõud ja kultuurikriitik.

Artikkel põhineb Tallinnas toimunud Euroopa Disainifestivali 2022 konverentsil "Beyond Design" peetud ettekandel (18. VI 2022 Kultuurikatlas).

¹ Basil Rogger, Protest. The Aesthetics of Resistance. Zürich: Lars Müller Publishers, 2018, lk 38.

² Ann Thrope, Defining Design as Activism. Avaldamiseks esitatud: Journal of Architectural Education (<http://designactivism.net/wp-content/uploads/2011/05/Thorpe-definingdesignactivism.pdf>).

³ *Ibid.*

⁴ Vt: Elizabeth Petrick, Curb Cuts and Computers: Advocating for Design Equality in the 1980s. – Design Issues Volume 35, Number 4, Autumn 2019.

⁵ Sarnane kunsti- või aktivismiüritus, kus parklad muudeti ajutisteks puhkealadeks, toimus esmakordselt 2005. aastal San Franciscos, kus selle korraldajaks oli rühmitus Rebar. "Pargipäevaks" hüütud üritusest on nüüdseks saanud iga-aastane tava. – *M.T.*

⁶ Vt: Carl DiSalvo, Design, Democracy and Agonistic Pluralism, Design and Complexity. – DRS International Conference 2010, Montreal, Canada (<https://dl.designresearchsociety.org/drs-conference-papers/drs2010/researchpapers/31>); Erlin Björgvinsson, Pelle Ehn, Per-Anders Hillgren, Participatory design and "democratizing innovation". Malmö: MEDEA, Malmö University, 2010; Thomas Markussen, The Disruptive Aesthetics of Design Activism: Enacting Design Between Art and Politics. – Design Issues, Volume 29, Number 1, Winter 2013.

⁷ Vt: Markus Miessen, Chantal Mouffe, The Space of Agonism. – Critical Spatial Practice 2. London: Sternberg Press, 2012.

⁸ Vt nt Henri Lefebvre'i laialdaselt tuntud kirjutisi ruumitootmisest.